

SECULAR ASPECTS OF CHRISTIANITY IN THE POSTMODERN CONTEXT (GIANNI VATTIMO AND RENÉ GIRARD)

Ion VRABIE

“Al. Ioan Cuza” University of Iași

Abstract: The pluralism of postmodern society eliminates the claim of absolute foundation. In a world of language games, no form of knowledge can offer final, irrevocable and indisputable justifications. Religion faces the situation of having to give up its character of absolute authority. Its degree of legitimacy is positioned at the same level with other forms of knowledge. According to the postmodern lectures of Christianity, the authority of reason must be replaced with “weak thought” (Gianni Vattimo). The deconstruction of the metaphysical tradition, without enforcing other principles, leads to a relativization that would delegitimize. The metastories, the justifying authorities of any type, the fundamentals and archetypes are shaken from their very own foundations and, namely, from their abilities of absolute legitimization. These considerations determine religion to take a step back, to adopt a weaker position, to open towards dialogue. Which are the difficulties of religion in a postmodern context? How does Christianity redefine its position in relation to the world? To what extent can we talk about secular aspects of Christianity? I shall try to answer to these questions starting from the visions of Gianni Vattimo and of René Girard.

Keywords: Christianity, secular, postmodern, “weak thought”, scapegoat.

Religie în/și postmodernitate

Datorită caracterului supraîncărcat de sens, concepte precum modernitate, modernitate târzie și postmodernitate au beneficiat de multiple definiții și re-definiții, în funcție de interesele autorului sau de domeniul vizat. Radicalitatea modernității față de epocile precedente nu suprimă, ci, dimpotrivă, accentuează tendința de a institui principii fundamentale, culminând în creații sistemice ce se doresc a fi atotcuprinzătoare – idealismul absolut. Epoca modernă rămâne, totuși, tributară metafizicii tradiționale. Scena lumii este modificată sub influența schimbării continue, interacțiunii intense, reducerii distanțelor și creșterii vitezei în noile circumstanțe ale unei tehnologii comunicaționale evoluată. Se fac vizibile noi diferențe și se fac auzite noi reacții. Se cunosc contexte diferite, culturi cu alte valori și filosofii cu alte viziuni. Lumea occidentală încetează a fi singurul model cultural. Are loc o descentralizare pe plan global la toate nivelurile: politic, cultural, economic, filosofic etc. Astfel, se înregistrează tendințe de desprindere față de lumea modernă prin abordări critice ale metafizicii tradiționale. În conformitate cu opinia lui Gianni Vattimo, modernitatea „sfârșește atunci când – din multiple motive – nu mai pare posibil să vorbim de istorie ca ceva unitar. O viziune de acest fel a istoriei, într-adevăr, implică existența unui centru în jurul căruia se strâng și se ordonează faptele”¹, iar „conceptele ce guvernează metafizica – așa cum este ideea unei totalități a lumii, a unui sens unitar al istoriei, a unui subiect autocentrat, capabil eventual de a se lua în stăpânire de sine – se dovedesc a fi mijloace de disciplinare și de liniștire ce nu mai sunt necesare în cadrul actualelor capacități de care dispune tehnica”². În aceeași ordine de idei, am putea susține că ”o criză a fundamentelor absolute” deschide spre noi orizonturi, iar ”perspectivismul” semnalat de Nietzsche obține noi justificări și se impune

¹ Gianni Vattimo, *Societate transparentă*, Editura Pontica, Constanța, 1995, p. 6.

² Idem, *Gândirea slabă*, Editura Pontica, Constanța, 1998, p. 15.

drept o nouă modalitate de percepție a realității, neîncrezătoare în metapovestiri, după cum ar spune Jean-François Lyotard³.

Contextul postmodernității, înțelegând prin acest concept o atitudine de renunțare la ideea posibilității unui fundament ultim, a întemeierii absolute sau descoperirea structurilor esențiale ale realității, instituie o revizuire de delegitimare asupra prezentului. Deconstrucția tradiției metafizice, dar fără a impune alte principii, conduce spre o relativizare delegitimatoare. Cu alte cuvinte, metapovestirile, autoritățile justificatoare de orice tip, fundamentele și arhetipurile sunt zdruncinate din chiar temeliile lor și anume ale capacităților de legitimare absolută.

Gândirea postmodernă renunță la căutarea adevărului unic, imuabil, în stare să mențină o unificare totalizatoare, îndeplinind rolul de fundal atotcuprinzător. Se realizează o dispersare continuă și imposibilă de surprins în cadre fixative. Se abandonează credința în legi eterne conform cărora lumea ar fi constituită și condusă. Nu există ființă care poate și trebuie să fie descoperită, ființa se constituie în actul conversațional. Altfel spus, „nu suntem de acord pentru că am găsit esența realității, ci spunem că am găsit esența realității atunci când suntem de acord”⁴. În aceste circumstanțe devine evidentă delicatetea întrebării cu privire la religie. Care este statutul ei? Ce rol i se atribuie? În ce termeni mai vorbim despre religie în lumea postmodernă?

Pluralismul societății postmoderne înlătură pretenția unei întemeieri absolute. Într-o lume a jocurilor de limbaj, nici o formă de cunoaștere nu poate oferi și nici nu pretinde o justificare ultimă, irevocabilă și incontestabilă. Religia ajunge în situația de a renunța la caracterul său de autoritate absolută, recunoscându-și un grad de legitimitate egal cu al altor domenii. „Comunitatea mea este cu atât mai mult a mea cu cât admit că ea nu trebuie să fie decât una printre altele.”⁵. Această considerație determină religia să facă un pas înapoi, să adopte o poziție mai *slăbită*, să se deschidă spre dialog. Credința poate fi supusă discuției, argumentării și obiecției, fără aspecte fanatice și convingeri oarbe care își vor impus adevărul în mod autoritar. „Datorită lui Dewey, Croce și Gadamer, cei în care istoria spiritului obiectiv și-a găsit apărători mai convinși decât au fost Nietzsche, Heidegger și Derrida, religia își poate relua rolul fără măști și dogmatisme, se poate întoarce să ocupe un loc alături de științe și de politică, fără să mai aspire la absolut”⁶.

Odată cu postmodernitatea se conștientizează rolul și importanța hermeneuticii. Acest fapt ne oferă vizibilitate asupra contextelor istorice și ne face să înțelegem că orice eveniment, cunoștință sau perspectivă este mai mult sau mai puțin influențată de paradigmele și factorii istorici, culturali, politici, ideologici etc. Mai mult, ramificarea domeniilor și a formelor de cunoaștere indică, în pofida interferențelor, aspectele particulare, caracterizate prin metodologie, obiect, scop, comportament etc. Această diversificare sugerează, pe de o parte, caracterul individual al fiecărei zone de cercetare și, pe de altă parte, imposibilitate substituirii unei configurații cu alta. Este ceea ce menționează Vattimo: „nu mai putem spune că, întrucât știința nu-l cunoaște pe Dumnezeu, Dumnezeu nu există. Știința nu reușește nici măcar să stabilească dacă a spune „sunt îndrăgostit” înseamnă ceva.”⁷ De exemplu, o mulțime de lucrurile esențiale ale vieții, precum: sentimentele, valorile, speranțele, nu reprezintă obiecte ale științei.

În cele ce urmează, voi încerca să prezint problema religiei creștine în contextul postmodern pornind de la viziunile unor gânditori cu abordări diferite: Gianni Vattimo și René Girard. Cu cercetări mai aproape de antropologie, filosoful francez caută unele

³ Jean-François Lyotard, *Condiția postmodernă*, Editura Babel, București, 1993, p. 15.

⁴ Gianni Vattimo, Richard Rorty, *Viitorul religiei*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p. 76.

⁵ Marcel Gauchet, *Ieșirea din religie*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 110.

⁶ Santiago Zabala, *Introducere*, în Gianni Vattimo, Richard Rorty, *op. cit.*, p. 14.

⁷ Gianni Vattimo, René Girard, *Adevăr sau credință slabă?* Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 45.

răspunsuri prin prisma relației dintre religie și violență. În același timp, filosoful italian recurge la un exercițiu hermeneutic, folosindu-se de conceptul *kénosis* – întrupare. Partea curioasă care se deduce din rezultatele obținute de Gianni Vattimo și René Girard este punctul de convergență la care ajung concluziile celor doi.

René Girard: De ce Hristos nu este un țap ispășitor?

Hermeneutica antropologică a lui René Girard are la bază teoria *țapului ispășitor*. În acest demers, antropologul francez diferențiază între rituri, mituri și religia creștină prin moartea non-sacrificială a lui Hristos. În primul rând, țapul ispășitor desemnează inocența victimelor; în al doilea rând reflectă o colectivitate polarizată față de victimă, iar neputința persecutorilor de a depăși ”logica persecuției” are drept finalitate linșarea. „În cele mai sălbatice *rituri* ne înfățișează o mulțime dezordonată care se polarizează puțin câte puțin contra unei victime, sfârșind prin a se năpusti asupra ei. *Mitul* ne spune povestea unui zeu redutabil care i-a salvat pe credincioși prin nu știu ce sacrificiu, sau chiar murind el însuși, după ce, inițial, semănase dezordinea în rândurile comunității”⁸.

Necesitatea unui țap ispășitor apare într-o perioadă de criză. În acest fel, o anumită victimă ajunge să fie considerată responsabilă de nenorocirile publice. Caracteristic mitului este că victima linșată este divinizată apoi, deoarece în urma sacrificiului ordinea în comunitate este restabilită. Acest fapt nu se explică, bineînțeles, prin acțiunea victimei asupra năpastelor publice pe care le soluționează, ci datorită influenței pe care o are asupra psihicului uman și, respectiv, asupra raporturilor dintre oameni. „Țapul ispășitor – spune René Girard – acționează numai asupra raporturilor umane alterate de criză, dar va lăsa impresia că acționează în egală măsură și asupra cauzelor ei exterioare, molimă, secetă și alte calamități obiective”⁹. Se presupune că victima, chiar și după moarte, se impune prin binefacerile sale, motiv care contribuie la imortalizarea și sacralizarea sa.

De ce moartea lui Hristos iese dintr-un astfel de model? În ce constă specificitatea sa? De ce modelul biblic inversează raportul față de cel mitic?

După cum interpretează antropologul francez, în urma comparării modelului biblic cu cel mitic, „putem vedea că toate convingerile sunt identice, însă interpretarea lor e diferită. În vreme ce miturile acceptă fără discernământ convingerile propriilor mulțimi violente, Vechiul și Noul Testament denunță aceste mulțimi și iau apărarea victimelor”¹⁰. Din această cauză mecanismul țapului ispășitor se referă exclusiv mitologiei. Prin sacrificiul țapului ispășitor se realizează un transfer asupra lui ale tuturor tensiunilor și nenorocirilor sociale punând capăt crizei.

Persecutorii își fac un adevăr din vinovăția victimei, care, în pofida inocenței sale, devine responsabilă pentru momentul critic și este executată. Cu alte cuvinte, ei fac un adevăr din neadevăr, dar nu în mod intenționat, deoarece ei cred efectiv în vinovăția victimei care este expusă violenței. Aici este momentul redistribuirii vinei în mod inversat. Moarte lui Hristos are un caracter non-sacrificial. „A spune că Iisus a murit nu într-un sacrificiu, ci împotriva tuturor sacrificiilor, ca să nu mai existe sacrificii, e același lucru cu a recunoaște în el însuși Cuvântul lui Dumnezeu: *Mila o vreau și nu jertfa*. Acolo unde acest cuvânt nu este respectat, Iisus nu poate sălășlui. El nu rostește în van acest cuvânt, iar când cuvântul nu are efect, când violența rămâne stăpână, Iisus trebuie să moară”¹¹. Anume această experiență, moartea lui Hristos, fondatoare a creștinismului, îl face pe acesta incomparabil cu celelalte religii.

⁸ René Girard, *Țapul ispășitor*, Editura Nemira, București, 2000, p. 74.

⁹ *Ibidem*, p. 60.

¹⁰ Gianni Vattimo, René Girard, *op. cit.*, p. 118.

¹¹ René Girard, *Despre cel ascuns de la întemeierea lumii*, Editura Nemira, București, 1999, pp. 244-245.

În timp ce violența se regăsește în orice structură mitică, evenimentul morții lui Hristos scapă acestei structuri. El reprezintă non-violența, iar manifestându-se împotriva violenței, creștinismul apare drept principiu deconstructiv al tuturor religiilor arhaice. „Dacă există o divinitate non-violentă, ea nu poate să-și semnaleze existența oamenilor decât lăsându-se alungată de violență, demonstrând oamenilor că ea nu poate sălășlui în Împărăția violenței”¹². Aceste cuvinte avertizează pericolul ce paște o societate plină de violență și necesitatea înlăturării ei dintre raporturile umane, rezultat care se poate obține prin responsabilizarea unuia față de altul, caritatea.

Se mai cere amintit un aspect în legătură cu evenimentul răstignirii lui Hristos. De regulă, în timpul sacrificiului, toți cei care participă sunt de acord cu ceea ce se întâmplă. Altfel spus, avem de a face cu o unanimitate a persecuției. Totuși, existența Evangheliilor dovedește prezența unei minorități în dezacord cu cele întâmplate – apostolii. „Dacă toți ucenicii ar fi acceptat logica unanimă a linșajului, nu ar mai fi existat Evangheliile. Chiar dacă s-ar fi păstrat în amintire, răstignirea ar fi trecut în istorie doar într-o formă mitică. Învierea este cea care aduce în lumină minoritate disidentă”¹³. Mesajul Evangheliilor, în fapt al lui Hristos, este unul pozitiv, dar și necesar crede Girard, acela de a ne înfrânge tendința spre violență, deoarece dacă toți oamenii ar adopta regula evanghelică de a întoarce și celălalt obraz, nici un obraz n-ar mai fi lovit.

Gianni Vattimo: creștinism descreștinat

Dacă pentru René Girard creștinismul aduce o inversare a raportului demonstrând că victima este nevinovată, iar mulțimea acționează din neștiință, urmând ca o conștientizare ulterioară a principiului fondator să diminueze violența, pentru Gianni Vattimo principalele concepte de care se folosește, obținând aceleași concluzii, sunt *kénosis* și *gândire slabă*. Abordarea acestei probleme de către filosoful italian are la bază mai multe rădăcini (fenomenologie, hermeneutică, filosofie). El tratează subiectul mai amplu și mai sistematic, totuși, recunoscând meritele și importanța cercetărilor lui Girard chiar pentru propria-i gândire. Conceptul *secularizare*, menționează Vattimo, după lectura lucrărilor lui Girard, va fi văzut într-o lumină pozitivă. Contrar celor crezute de către majoritatea, va afirma că „secularizarea nu ar fi abandonarea sacrului, ci aplicarea în întregime a tradiției sacre la fenomene umane determinate”¹⁴. În fapt, termenul de *kenosis* are tocmai acest rol de slăbire a autorității divine. Prin *kenosis* Dumnezeu se oferă oamenilor, le propune un model de iubire. Astfel, Dumnezeu nu mai este privit drept o entitate transcendentă care privește de undeva de sus cum se desfășoară evenimentele, ci El coboară, se întrupează printre oameni pentru a le indica o cale. În sensul în care percepe Vattimo creștinismul, acesta nu este tocmai o religie. Depășind dogmele, creștinismul i se dezvăluie și ca o posibilitate de a fi mântuit fără a cunoaște neapărat dogma Treimii. În același timp, considerând secularizarea un produs al creștinismului, îi mulțumește lui Dumnezeu că la eliberat de credințele în zei și idoli, devenind ateu datorită Lui. Pentru Vattimo, iubirea și responsabilitatea față de celălalt este lucrul cel mai important pe care-l revelează creștinismul. „Ce înseamnă că Dumnezeu există?” întrebă filosoful italian. „Iisus spune că atunci când două sau mai multe persoane se adună în numele Lui, El este cu ele. Dar vrea să spună că se află și acolo sau că se află *numai* acolo?”¹⁵ Oamenii se pot întâlni oriunde, iar acest fapt nu înseamnă că îl putem regăsi pe Dumnezeu doar în anumite locuri privilegiate ca sanctuarele, bisericile, templele. A-ți iubi aproapele și a fi responsabil pentru el, în acest sens Vattimo se percepe drept creștin.

¹² *Ibidem*, p. 254.

¹³ Gianni Vattimo, René Girard, *op. cit.*, p. 127.

¹⁴ Gianni Vattimo, René Girard, *op.cit.*, p. 31.

¹⁵ *Ibidem*, p. 63.

Efectele creștinismului, precum cel de descompunere a absoluturilor sau de a fi secătuit forța ”adevărului”, i se par aceluași Vattimo ca fiind pozitive. Este convins că legile omenești sunt valabile până la o anumită limită, iar acest lucru de asemenea îl învățăm din creștinism. Continuând această modalitate de gândire, „mântuirea nu este în primul rând o problemă de conștiință care ne pune în față o alegere inevitabilă între rivalitatea violenței mimetice și dragoste – precum sugerează Girard - ; este, mai degrabă, vestea că Dumnezeu ne mântuiește printr-un proces istoric de educație care în același timp este o revelație și o reducere progresivă a violenței originare a sacrului”¹⁶. Prin acest proces de desacralizare a violenței și de destrămarea a oricărei autorități metafizice, conștiința umană se va responsabiliza într-o devenire treptată și nu într-o revelație apocaliptică.

Slăbiciunea gândirii în raport cu lumea

„Gândirea slabă” reprezintă un concept al lui Gianni Vattimo, fiind o metaforă cu rol de a indica o situație provizorie. Însă, acest mod de a privi lucrurile vine în opoziție cu instituirea unor principii absolute sau măcar pretenția de a reflecta esența realității. Un asemenea raport cu lumea este relativ, propunându-și trasarea unor proiecții directe, dar flexibile. „O gândire slabă, care este slabă mai întâi de toate și în principal din cauza conținuturilor ei ontologice, a modului ei de a concepe ființa și adevărul, este și o gândire care, drept urmare, nu mai are motive să-și revendice suveranitatea pe care și-o revendica gândirea metafizică față de practică”¹⁷. O reflecție filosofică slabă nu-și propune, în urma criticii metafizicii tradiționale, să refundeze cultura contemporană cu o ontologie rigidă și adevărată în sensul tare al cuvântului. O ontologie slăbită permite noi posibilități, admite noi experiențe și se recunoaște doar ca o viziune locală. Astfel, nici filosofia, nici știința și nici religia nu se afirmă, în mod exclusiv, drept expresia epocii și deținătoarea principiilor ultime. Fiecare dintre ele se recunosc a fi o interpretare, o dimensiune, o abordare a realității, fiind în același timp conștiente de propria contingentă. În legătură cu o asemenea perspectivă, René Girard susținea că „toată această muncă de gropar e necesară, fiindcă se îngroapă lucruri cu adevărat moarte, doar că e prea multă ceremonie. Această sarcină nu trebuie absolutizată, făcând din cioclu un prototip al vieții culturale a viitorului. Trebuie lăsați morții să-și îngroape morții și trebuie să trecem la altceva”¹⁸. Omul postmodern este pus în postura de a convețui cu propria-i finitudine, debarasându-se de nostalgia față de un *dincolo*. Asumându-și condiția plurală a ființei sale va putea să-și continue traiul fără frica sau speranța transcendenței, făcându-l capabil de a practica solidaritatea și de a deveni responsabil. „Filosofii nihilști ca Nietzsche și Heidegger (dar și pragmatisti ca Dewey sau Wittgenstein) arătându-ne că ființa nu coincide neapărat cu ceea ce e stabil, fix, permanent, ci are de a face mai degrabă cu întâmplarea, cu consensul, cu dialogul, cu interpretarea, se străduiesc să ne facă capabili să luăm această experiență de oscilare a lumii postmoderne ca pe o șansă a unui nou mod de a fi umani”¹⁹.

În cazul religiei, gândirea slabă indică un lucru foarte important cu referire la Dumnezeu pentru readaptarea ei în contextul actual. *Moartea lui Dumnezeu* nu evocă inexistența Sa, ci faptul că orice afirmație sau negație în privința Lui nu reflectă o mai mare claritate sau cunoaștere. În acest sens, secularizarea, în mod paradoxal, nu trebuie văzută drept un fenomen de abandonare a creștinismului, ci întregirea lui. „*Moartea lui Dumnezeu* (o expresie care-i aparține la origine lui Luther) indică astăzi întruparea, acea *kenosis* (de la

¹⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁷ Gianni Vattimo, *Gândirea slabă*, ed. cit., p. 23.

¹⁸ René Girard, *Despre cel ascuns de la întemeierea lumii*, ed. cit., p. 163.

¹⁹ Gianni Vattimo, *Societate transparentă*, ed. cit., p. 16.

verbul *kenoo*, a deșerta, a goli), prin care Pavel se referă la acea golire de sine însuși săvârșită de Verbul divin care s-a coborât la condiția umană pentru a muri pe Cruce²⁰.

În postmodernitate, o epocă a interpretării, religia tinde să devină o chestiune privată, aspect ce nu trebuie privit într-o lumină negativă, deoarece oamenii ar putea deveni mai puțin răspunzători față de Dumnezeu și mai mult față de sine și de ceilalți. Biserica riscă să fie marginalizată dacă va continua să se afirme drept o putere autoritară, i se recomandă să coboare la nivelul celorlalte forme de cunoaștere pentru a participa la confruntările între culturi și religii de pe poziții egale. Drept consecință, se deschide o nouă posibilitate, a unei religii antiesențialiste, care poate contribui la formarea unei culturi a dialogului.

BIBLIOGRAPHY

Gauchet, Marcel, *Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei*, traducere de Vasile Tonoiu, Editura Nemira, București, 2006.

Gauchet, Marcel, *Ieșirea din religie*, traducere de Mona Antohi, Editura Himanitas, București, 2006.

Girard, René, *Despre cele ascunse de la întemeierea lumii*, traducere de Miruna Runcan, Editura Nemira, București, 1999.

Girard, René, *Violența și sacrul*, traducere de Mona Anthi, Editura Nemira, București, 1995.

Girard, René, *Țapul ispășitor*, traducere de Theodor Rogin, Editura Nemira, București, 2000.

Lytard, Jean-François, *Condiția postmodernă*, traducere de Ciprian Mihali, Editura Babel, București, 1993.

Vattimo, Gianni, *Societatea transparentă*, traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1995.

Vattimo, Gianni, & Girard, René, *Adevăr sau credință slabă? Convorbiri despre creștinism și relativism*, traducere de Cornelia Dumitru, Editura Curtea Veche, București, 2009.

Vattimo, Gianni, & Rorty, Richard, *Viitorul religiei. Solidaritate, caritate, ironie*, traducere de Ștefania Mincu, Editura Paralela 45, 2008.

Vattimo, Gianni, & Rovatti, Pier Aldo, *Gândirea slabă*, traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1998.

Acknowledgement: This work was cofinanced from the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU/159/1.5/S/140863, Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network, sau Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

²⁰ Santiago Zabala, *Introducere*, în Gianni Vattimo, Richard Rorty, *op. cit.*, pp. 27-28.